

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

**II NAUČNI SKUP
STREMLJENJA I NOVINE U
SPECIJALNOJ EDUKACIJI I REHABILITACIJI**

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Godišnja prezentacija rezultata naučno-istraživačkih projekata
Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
koje finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije
2011–2014

Beograd 2012.

II naučni skup
Stremljenja i novine u
specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević

Urednik

Prof. dr Milica Gligorović

ISBN 978-86-6203-036-8

Zbornik radova će biti publikovan
u elektronskom obliku CD

Tiraž:

200

PROJEKAT 179068

EVALUACIJA TRETMANA STEČENIH
POREMEĆAJA GOVORA I JEZIKA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Mile Vuković

PROJEKAT 179025

KREIRANJE PROTOKOLA ZA
PROCENU EDUKATIVNIH POTENCIJALA DECE SA SMETNJAMA
U RAZVOJU KAO KRITERIJUMA ZA IZRADU INDIVIDUALNIH
OBRAZOVNIH PROGRAMA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Jasmina Kovačević

PROJEKAT 179017

SOCIJALNA PARTICIPACIJA
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU
Rukovodilac projekta: Prof. dr Nenad Glumbić

PROJEKAT 179055

UTICAJ KOHLEARNE IMPLANTACIJE NA EDUKACIJU
GLUVIH I NAGLUVIH OSOBA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Sanja Đoković

PROJEKAT 179068

EVALUACIJA TRETMANA
STEČENIH POREMEĆAJA
GOVORA I JEZIKA

Rukovodilac projekta: Prof. dr Mile Vuković

AFEKTIVNA VEZANOST I GOVORNO-JEZIČKI RAZVOJ DETETA

Svetlana Kaljača¹, Mirjana Petrović-Lazić
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Afektivna vezanost predstavlja složene obrasce usmerenog ponašanja deteta, motivisane potrebom da se uspostave prvi oblici komunikacije i socijalnih odnosa sa drugima u najranijim etapama života. Veliki broj studija potvrđuje tezu da će kvalitet rane afektivne vezanosti, a time i prvih životnih iskustava, značajno uticati na budući socio-emocionalni, jezički i kognitivni razvoj dece i da će biti značajan protektivni faktor opšteg razvojnog diskursa deteta.

Komunikacija predstavlja prve pojavne oblike afektivne vezanosti, ali istovremeno i sredstvo kojim se ovaj odnos učvršćuje i razvija. Visok nivo afektivne sigurnosti pozitivno utiče na razvoj svih domena govorno-jezičke kompetencije – neverbalnu komunikaciju, receptivne sposobnosti i ekspresivan jezik, kao i na uspeh deteta u ovladavanju veštinom pisanog govora.

Ključne reči: *afektivna vezanost, govor, jezik, razvoj*

UVOD

Ponašanje deteta predstavlja skup urođenih i naučenih autentičnih obrazaca koji se manifestuju u različitim životnim kontekstima, pa se može reći da su prisutne individualne razlike u načinima na koje se ono emocionalno i socijalno prilagođava, ne samo u ranom detinjstvu, već i tokom celog života, podjednako uslovljene nasleđem i uticajem socijalne sredine (Raby et al., 2012.). Jedan od značajnih spoljnih činilaca koji utiče na afektivni, socijalni, jezički i kognitivni razvoj deteta jeste i fenomen afektivne vezanosti koju dete ostvaruje sa osobama iz najužeg okruženja (pre svega roditeljima ili starateljima) i to već u najranijim etapama života. Afektivna vezanost predstavlja složeni sistem usmerenog ponašanja različitog tipa preko koga dete uspostavlja i održava prislan odnos i komunikaciju sa osobama koje mu pruža-

1 E-mail: kaljaca@eunet.rs

ju egzistencijalnu sigurnost i uslove za razvoj (Dwyer, 2005., prema Krstić, 2007). Dete ima urođenu potrebu da traži kontakt, a zatim i da odgovara na reakciju koju mu upućuju odrasli. Na taj način ono ostvaruje prvobitne oblike komunikacije i socijalnih odnosa sa osobama koje su najprisutnije u njegovom svakodnevnom životu (Krstić, 2007). Primarno prisustvo stimulativnih, afektivnih razmena između deteta i odrasle osobe koja o njemu brine, predstavlja temelj osećanja sigurnosti i pripadnosti, koje je u osnovi razvoja emocionalne, socijalne i jezičke kompetencije u detinjstvu (McElwain et al., 2008), a i kasnije tokom odrastanja (Waters, Cummings, 2000).

Pretpostavke da će priroda rane afektivne vezanosti, a time i prvih životnih iskustava, značajno uticati na ukupan razvojni diskurs deteta, a kasnije i odrasle osobe, potvrđene su i u mnogim neurobiološkim istraživanjima, čiji rezultati ukazuju da postoje urođeni mehanizmi kojima se stimuliše sazrevanje korteksa tokom prve dve godine života deteta, tako što se primarni socijalni doživljaji utiskuju u neurobiološke strukture i time podstiču proces razvoja centralnog nervnog sistema odojčeta (Išpanović-Radojković, 2007).

Istraživanja potvrđuju da poremećaj primarne afektivne vezanosti može indukovati široku lepezu razvojnih problema, u predškolskom i školskom periodu, kao što su: emocionalna neprilagođenost (Lemche et al., 2007), povećana osetljivost na stres (Hertsgaard et al. 1995), poremećaje eksternalizovanih oblika ponašanja (snižena sposobnost samoregulacije, učestalije prisustvo neprijateljskih i agresivnih obrazaca u socijalnim interakcijama) (Van Ijzendoorn et al., 1999), lošija akademska postignuća u odnosu na opšte intelektualne sposobnosti, niži nivo samopoštovanja (Green, Goldwyn, 2002), kao i nesklad u odnosima sa vršnjačkom grupom (Verschueren, Marcoen, 1999, McElwain et al., 2008).

Polazeći od hipoteze prema kojoj su mehanizmi razvoja afektivne veze između roditelja i deteta u pozitivnoj korelaciji sa kognitivnim potencijalima dece, grupa autora (Van Ijzendoorn et al., 2006) je meta analizom 32 studije došla do zaključka da na razvoj emocionalne sigurnosti kod dece značajan uticaj ima nivo razvijenosti njihovih jezičkih kompetencija, dok uloga opštih intelektualnih sposobnosti, nasuprot inicijalnim očekivanjima, nije bila signifikantna.

Odnos između afektivne vezanosti i govorno-jezičkog razvoja kod dece

Razvoj socio-emocionalne kompetencije deteta određen je u velikoj meri prirodom ranih, dečjih iskustava koje ono stiče u komunikaciji sa roditeljima ili drugim osobama koje o njemu brinu. Prvobitni oblici komunikacija odnose se uglavnom na emocionalni dijalog između deteta i roditelja i ukoliko postoji harmonična razmena emocija u ovom periodu, smatra se, da je to jedan od najvažnijih stečenih socio-emocionalnih resursa, kojima će dete raspolagati u budućnosti. Vremenom se komunikativni modaliteti koje koriste roditelji, ali i deca, usložnjavaju. U periodu kada se kod dece razvije govorna ekspresija, ona će biti dodatni medijum preko koga će se razmenjivati osećanja, misli, želje i potrebe (Waters, Cummings, 2000). Jezik postaje instrument pomoću koga je moguće neverbalne signale, i na njima zasnovana iskustva, grupisati u smislaone srodne obrasce, značajne za razvoj komunikacije. Istraživanja pokazuju da nivo kognitivnih potencijala od kojih zavisi personalna sposobnost ovog tipa transformacije, varira u zavisnosti od afektivnog odnosa majka-dete (Appelman, 2000).

Aktivna uloga roditelja u pružanju podrške i pozitivnim potkrepljenjima za verbalno izražavanje, varira u zavisnosti od stepena razvijenosti jezičkih sposobnosti deteta (većina roditelja je znatno aktivnija u početnim etapama razvoja), ali je njeno prisustvo veoma važno za razvoj dečje emocionalno – socijalne sigurnosti tokom celog predškolskog perioda (Waters & Cummings, 2000).

Polazeći od ideje da narativni stil roditelja (način na koji postavljaju pitanje detetu, komentarišu i ocenjuju njegove odgovore, uključuju dete u dijalog i sl.) može potencijalno uticati na razvoj sigurne vezanosti kod deteta, Bost i sar. (Bost et al., 2006) su na uzorku od 90 parova koji su činili majke i njihova deca, utvrdili da ne postoji ujednačen nivo uticaja svih ispitivnaih tipova komunikativnog odnosa majki i osećanja sigurne vezanosti kod njihove dece. Signifikantna korelacija je utvrđena samo u narativnom stilu koji se odnosi na pitanja koja stimulišu aktivnost dečje memorije i mišljenja, jer od njega zahtevaju da kaže neku novu informaciju (npr., „Koje je boje taj šešir“) i istovremeno uključuju pozitivno potkrepljenje u oceni („Da, u pravu si, boja je plava“). Nasuprot tome, stil kojim dominira komunikacija zasnovana na opisivanju od strane roditelja i ponavljanju ili na tzv. potvrdno-odrečnim pitanjima i odgovorima, nije imao uticaja na osećanje sigurne ve-

zanosti kod dece u ovom uzorku. Priroda afektivne veze između majke i deteta, kao i narativni stil koji se neguje, pokazao se značajnim i u ovladavanju veštinom početnog čitanja. Istraživanje koje je obuhvatilo decu različitog uzrasta (od 1,5 godine, 3,5 i 5,5 godina starosti) je pokazalo da je kod emocionalno sigurnije dece, tokom obuke, bilo manje potrebe za nametnutom disciplinom. Oni su ispoljili više strpljenja i motivacije, bolje su pratili i usvajali uputstva za čitanje i pokazali veći stepen interesovanja za učešćem u početnom čitanju (Bus & Van Ijzendoorn, 1988).

Studije koje su se bavile procenom efekata primarne afektivne veze na budući socio-emocionalni, jezički i kognitivni razvoj dece, uglavnom potvrđuju stav da je visok nivo osećanja sigurne vezanosti kod dece značajan protektivni faktor razvoja ovih sposobnosti, naročito u uslovima povećanog socijalnog kontekstualnog rizika. Deca čija su rana afektivna iskustva lošija, pokazuju tendenciju opadanja ekspresivne jezičke efikasnosti u socijalno rizičnim situacijama i manji nivo socio-emocionalne rezilijentnosti u odnosu na decu kod kojih nije detektovan ovaj tip deficita u interakcijama sa roditeljima. Početna pretpostavaka o postojanju korelacije između primarnog osećanja sigurnosti i kognitivne kompetencije, u ovom istraživanju, nije potvrđena (Belsky & Fearon, 2002). Slične nalaze možemo naći i u longitudinalnoj studiji Moriset i sar. (Morisset et al., 1990) koja je imala za cilj procenu uticaja kvaliteta afektivne vezanosti na kognitivni i jezički razvoj dece. Studija je obuhvatila 78 visoko rizičnih porodica, a kao moguće faktore rizika, istraživači su uvrstili: socijalni status porodice, psihosocijalno funkcionisanje majke i kvalitet interakcije između majke i deteta, kao i emocionalnu podršku koju je dete imalo tokom prve godine života. Dobijeni podaci su potvrdili tezu da su kvalitetna rana interaktivna iskustva deteta značajan protektivan faktor budućeg jezičkog i kognitivnog razvoja, mada se navodi, da je ta veza intenzivno izražena samo u ekstremnim slučajevima, ovog inače veoma rizičnog uzorka.

Nedostatak pozitivne stimulacije, kao i deprivacija afektivnog vezivanja kod dece u prve dve godine života, pokazali su se kao značajni ometajući faktori u govorno-jezičkom razvoju kod 58 dece, od kojih je 36 pripadalo visoko rizičnoj grupi sa medicinskog aspekta (zbog hroničnih oboljenja ova deca su najveći deo vremena provela u bolnici) a 22 je činilo grupu zdrave dece (Murray & Yingling, 2000). Dobijeni

rezultati pokazuju visok stepen balansiranog uticaja emocionalne sigurnosti i stimulacije na nivo razvijenosti receptivnih jezičkih sposobnosti, dok se ekspresivna kompetencija pre svega dovodi u vezu sa attachment-om. Prema ovim nalazima, čini se da je za razvoj govorne ekspresije mnogo značajniji motivacioni faktor (emocionalna sigurnost i samopouzdanje deteta) nego samo izlaganje stimulativnom okruženju.

U studiju, koja je imala za cilj da empirijski proveri teorijske postavke Bolbijeve Teorije razvoja afektivne vezanosti, Van Ijzendoorn i saradnici su uključili 55 dece sa poremećajima u razvoju, kalendarskog uzrasta od četiri godine, i njihove roditelje. Uzorak je podeljen na 4 grupe (grupa sa autističnim spektrom, intelektualnim poremećajima, deca sa zakasnelim jezičkim razvojem i deca tipičnog razvoja). Dobijeni rezultati su pokazali da je procenjena emocionalna senzibilnost roditelja bila podjednako prisutna kod svih ispitanih grupa i imala je značajan uticaj na razvoj sigurnosti kod sve dece u uzorku, osim kod grupe sa autističnim spektrom. Ova deca su pokazala viši nivo afektivne disharmonije i manje tendencije za učešćem u zajedničkim aktivnostima, nezavisno od emocionalne investicije roditelja, naročito u slučajevima kod kojih je autističnim simptomima primarno ugrožena oblast socijalnih odnosa (Van Ijzendoorn, 2007).

ZAKLJUČAK

Na osnovu pregleda odabrane literature, možemo zaključiti da je odnos između komunikacija na relaciji roditelj – dete i razvoja afektivne vezanosti dvosmeran i međuzavisan. Ovaj domen komunikacije predstavlja istovremeno prve pojavne oblike procesa afektivnog vezivanja, ali i sredstvo kojim se ovaj odnos učvršćuje i razvija, dok sa druge strane, kvalitet afektivne veze je jedan od značajnijih prediktora urednog razvoja jezičkih i socijalnih potencijala dece.

LITERATURA

1. Appelman, E. (2000), Attachment Experiences Transformed Into Language. *American Journal of Orthopsychiatry*, 70: 192–202.
2. Belsky J., Pasco Fearon R.M. (2002). Infant–mother attachment security, contextual risk, and early development: A moderational analysis. *Development and Psychopathology*, 14, 293–310.
3. Bost K.K., Shin N., Mcbride B.A., Brown G.L., Vaughn B.E., Coppola G. (2006). Maternal secure base scripts, children's attachment security, and mother – child narrative styles. *Attachment & Human Development*, 8(3): 241 – 260.
4. Bus A.G., van Ijzendoorn M.H. (1988). Mother-Child Interactions, Attachment, and Emergent Literacy: A Cross-sectional Study. *Child Development*, 59, 1262-1272.
5. Green J, Goldwyn R. (2002). Annotation: attachment disorganisation and psychopathology: new findings in attachment research and their potential implications for developmental psychopathology in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43(7): 835-46.
6. Hertsgaard L, Gunnar M, Erickson MF, Nachmias M. (1995). Adrenocortical responses to the strange situation in infants with disorganized/disoriented attachment relationships. *Child Development*, 66(4):1100-6.
7. Išpanović-Radojković V. (2007). Mentalno zdravlje i afektivna vezanost u detinjstvu. U Hanak N., Dimitrijević A. (pr). *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 67-81). Beograd: CIDD, Fasper.
8. Krstić K. (2007). Afektivno vezivanje: razvojno-psihološka perspektiva. U Hanak N., Dimitrijević A.(pr). *Afektivno vezivanje, teorija, istraživanja, psihoterapija* (str. 21-43). Beograd: CIDD, Fasper.
9. Lemche E., Kreppner J.M., Joraschky P., Klann-Delius G. (2007). Attachment organization and the early development of internal state language: A longitudinal perspective. *International Journal of Behavioral Development*, 31 (3): 252-262.
10. McElwain N.L., Booth-LaForce C., Lansford J., Wu X., Dyer W. J. (2008). A Process Model of Attachment – Friend Linkages: Hostile Attribution Biases, Language Ability, and Mother – Child Affective Mutuality as Intervening Mechanisms. *Child Development*, 79 (6): 1891 – 1906.
11. Morisset C. E., Barnard K.E., Greenberg M.T., Booth C.L., Spieker S.J. (1990). Environmental influences on early language development:

The context of social risk. *Development and Psychopathology*, 2 (2): 127-149.

12. Murray A.D., Yingling J.L. (2000). Competence in Language at 24 Months: Relations with Attachment Security and Home Stimulation. *The Journal of Genetic Psychology*, 161(2): 133-140.
13. Raby K.L., Cicchetti D., Carlson E.A., Cutuli J.J., Michelle M., Englund M. (2012). Genetic and Caregiving-Based Contributions to Infant Attachment: Unique Associations With Distress Reactivity and Attachment Security. *Psychological Science*, 23(9): 1016–1023.
14. Van IJzendoorn M.H, Schuengel C, Bakermans-Kranenburg M.J. (1999). Disorganized attachment in early childhood: meta-analysis of precursors, concomitants, and sequelae. *Development and Psychopathology*, 11(2):225-49.
15. Van IJzendoorn M.H., Dijkstra, J. and Bus, A. G. (1995), Attachment, Intelligence, and Language: A Meta-analysis. *Social Development*, 4(2): 115–128.
16. Van IJzendoorn, M. H., Rutgers, A. H., Bakermans-Kranenburg, M. J., Swinkels, S. H. N., Van Daalen, E., Dietz, C. (2007). Parental Sensitivity and Attachment in Children with Autism Spectrum Disorder: Comparison With Children With Mental Retardation, With Language Delays, and With Typical Development. *Child Development*, 78(2): 597–608.
17. Verschueren K, Marcoen A. (1999). Representation of self and socioemotional competence in kindergartners: differential and combined effects of attachment to mother and to father. *Child Development*, 70(1): 183-201.
18. Waters E, Cummings E.M. (2000). A secure base from which to explore close relationships. *Child Development*, 71(1):164-72.

ATTACHMENT AND SPEECH AND LANGUAGE DEVELOPMENT IN CHILDREN

Svetlana Kaljača, Mirjana Petrović-Lazić
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Attachment represents complex patterns of a child's directional behavior, motivated by the need to establish the first patterns of communication and social relations with others in the earliest stages of life. A large number of studies confirm the thesis that the quality of early attachment, and therefore first life experiences, considerably influence future socio-emotional, language and cognitive development in children and represent the important protective factors of general development discourse.

Communication is the first form of attachment and at the same time the means to strengthen and develop this relationship. High level of attachment security positively influences all domains of speech and language competence- non verbal communication, receptive capability and expressive language as well as children's success in adopting literacy skills.

Key words: attachment, speech, language, development